

Danuta Żebrowska

Poznawcze i wychowawcze wartości baśni Hansa Christiana Andersena

Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość 5, 141-156

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Danuta Żebrowska*

Poznawcze i wychowawcze wartości baśni Hansa Christiana Andersena

*Życie to najbardziej
zdumiewająca bajka.*

H. Ch. Andersen

Słowo wstępne

Hans Christian Andersen (1805–1875) to najwybitniejszy przedstawiciel duńskiego romantyzmu, wielki mistrz literatury dziecięcej, znany na całym świecie. Jego nazwisko i dokonania literackie odnotowały niemal wszystkie encyklopedie i słowniki. Rok 2005 poświęcony był marzycielowi z Odense – miasta, w którym urodził się twórca *Calineczki*. Oto jak baśniopisarz wspomina swoją ojczyznę: „[...] Dania jest krajem poetyckim, obfitującym w ludowe tradycje, dawne pieśni i pełną wydarzeń historię, związaną z losem Szwecji i Norwegii. Na duńskich wyspach rosną piękne, bukowe lasy, pola obsiane zbożami i koniczyną, a wszystko to przypomina wielki ogród. Na jednej z tych zielonych wysp o nazwie Fionia, leży Odense, miejsce moich urodzin. Nazwano je tak na cześć pogańskiego boga, Odyna, który jak głosi legenda, tu właśnie żył. Miasto jest stolicą prowincji i leży dwadzieścia dwie mile (około 150 km) od Kopenhagi”¹.

Hans Christian Andersen urodził się w bardzo biednej rodzinie. Jego ojciec Hans miał wówczas dwadzieścia dwa lata. Był szewcem, a blisko trzydziestoletnia matka Anna Marie Andersdatter – praczka². Rodzice bardzo kochali swojego jedyne go syna; ojciec wieczorami czytał mu bajki francuskiego poety z XVII wieku La Fontaine’a. Niestety, w 1818 roku ojciec Andersena zmarł, a on sam rok później, mając zaledwie czternaście lat, postanowił opuścić rodzinne miasto, by dalej się kształcić. Pragnął zostać sławnym pisarzem, śpiewakiem, aktorem, tancerzem. Marta Ziółkowska-Sobecka tak pisze o tym okresie życia młodego, ambitnego marzyciela: „W stolicy Danii był sam, nikogo nie znał,

* Dr Danuta Żebrowska, Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna, ul. Biskupia 24 b, 80-875 Gdańsk.

¹ H. Ch. Andersen, *Autobiografia. Baśń mojego życia*. Przeł. I. Chamska. Łódź 2003, s. 9–10.

² J. Wullschläger, *Andersen. Życie baśniopisarza*. Przeł. M. Ochab, B. Sochańska. Warszawa 2005.

był nieładny, biednie ubrany, mówił śmieszłą gwarą i miał dziwaczne marzenia. Kłaniał się więc wszystkim grzecznie, jakby przeproszał za to, że żyje i stukał do różnych drzwi, szukając kogoś, kto go przygarnie”³.

W Kopenhadze pomogli Andersenowi śpiewak Siboni (dyrektor szkoły muzycznej) i Jonas Collin (ówczesny dyrektor Teatru Królewskiego)⁴; Collin uzyskał dla przyszłego baśniopisarza stypendium i umożliwił mu naukę w gimnazjum. Hans Christian Andersen zdał maturę w wieku dwudziestu trzech lat, następnie przez rok studiował filozofię na uniwersytecie w Kopenhadze. Stypendium królewskie pozwoliło młodemu poecie zwiedzić wiele krajów europejskich, w tym: Anglię, Szwajcarię, Włochy, Niemcy i Francję. Zdzisław Żygulski sugeruje, że to właśnie podczas pobytu we Włoszech obudziła się w pisarzu miłość do dzieci i chęć tworzenia z myślą o dziecięcym czytelniku⁵.

Geneza twórczości

Hans Christian Andersen debiutował w 1822 roku. Jego literacki debiut to *Młodzieńcze próby* wydane pod pseudonimem William Christian Walter⁶. Szczególnie pomyślny dla autora *Brzydkiego kaczątka* był rok 1835. Ukazała się wówczas jego pierwsza dojrzała powieść *Improwizator*, dzięki której zdobył sławę i pieniądze; opublikowany został również pierwszy tomik *Baśni opowiedzianych dzieciom – Eventyr fortalte for børn*. Kolejne tomy ukazywały się do 1872 roku. Baśnie napisane są prozą i obejmują 24 zeszyty; obecnie stanowią one klasyczne pozycje światowej literatury dla dzieci, są znane, czytane, wielokrotnie wznawiane w wysokich nakładach. Przyniosły pisarzowi upragniony sukces – międzynarodową sławę. Nie wiemy dokładnie, ile baśni napisał Andersen. Jedne źródła wymieniają 150, inne 168, a nawet 200⁷. Niektóre baśnie są utworami oryginalnymi, inne powstały z inspiracji literaturą obcą, między innymi *Księgą tysiąca i jednej nocy* oraz sagami skandynawskimi⁸. Wiele pomysłów do swej twórczości (nie tylko zresztą baśniowej) zaczerpnął Andersen z motywów ludowych, zapamiętanych z dzieciństwa, kiedy to baśnie opowiadała mu babcia (matka ojca). Ona pierwsza rozbudziła wrażliwość i wyobraźnię przyszłego baśniopisarza. Być może to dzięki babce Andersena możemy dzisiaj przebywać

³ M. Ziółkowska-Sobecka, *Trudne baśnie. „Brzydkie kaczątko” H. Ch. Andersena. „Życie Szkoły”* 1995, nr 3, s. 140.

⁴ H. Ch. Andersen, *Baśnie*. Przeł. S. Beylin. Wstęp A. Milska. Warszawa 1979, s. 17.

⁵ Z. Żygulski, *Jan Christian Andersen bajkopisarz duński*. Warszawa 1956, s. 11.

⁶ M. Kurecka, *Jan Christian Andersen*. Warszawa 1965; por. *Słownik pisarzy skandynawskich*. Red. Z. Ciesielski. Warszawa 1991; *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*. Pod red. B. Tylickiej, G. Leszczyńskiego. Wrocław 2002, s. 16.

⁷ S. H. Kaszyński, M. Krzysztofiak, *Dzieje literatury duńskiej*. Poznań 1985; por. M. Ziółkowska-Sobecka, *Hans Christian Andersen*. Warszawa 2001.

⁸ Por. hasło: *Baśnie Andersena*. [W:] *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, dz. cyt., s. 29–30.

w magicznym świecie brzydkiego kaczątka czy ołowianego żołnierzyka i ukochanej przez niego tancerki⁹.

Do najbardziej znanych baśni Andersena należą: *Dziewczynka z zapalkami*, *Brzydkie kaczątko*, *Świniopas*, *Księżniczka na ziarnku grochu*, *Stokrotka*, *Calineczka*, *Słowik*, *Nowe szaty króla*, *Dzielny ołowiany żołnierz*, *Dzikie łabędzie*. Baśnie Andersena zawierają głęboki humanistyczny sens i mają uniwersalną, ogólnoludzką, ponadczasową wymowę oraz wartość: „przez zaczarowany świat kwiatów i zwierząt, wrózek dobrych i złych duchów ukazują ludzkie charaktery i problemy”¹⁰.

Pisarz początkowo tworzył baśnie dla rozrywki, a następnie z potrzeby serca i dla zarobku. Spotkały się one z gorącą aprobatą zarówno dzieci, jak i dorosłych czytelników.

Baśnie należą do najstarszych form literatury dziecięcej. To właśnie Hansa Christiana Andersena uważa się na gruncie europejskim za twórcę prawdziwie artystycznej baśni. Jego utwory przekazują elementarny zasób wiedzy o świecie, jak również określony system wartości i wciąż (także w XXI wieku) aktualne normy moralne.

Poznawcze i wychowawcze wartości wybranych baśni

Polskie dzieci z baśniami autora *Dziewczynki z zapalkami* stykają się od wczesnego dzieciństwa. Słuchają ich w domu, w przedszkolu, w szkole, w klasach I–III (edukacja zintegrowana) i w klasach IV–VI szkoły podstawowej (drugi szczebel edukacyjnej drabiny w polskim systemie szkolnym). Już w przedszkolu dzieci uzyskują informację, że każdego roku 2 kwietnia (dzień urodzin H. Ch. Andersena) obchodzony jest Międzynarodowy Dzień Książki dla Dzieci¹¹. Polskie dzieci (najczęściej tzw. „starszaki” – sześciolatek) poznają takie baśnie Andersena, jak: *Stokrotka*, *Dziewczynka z zapalkami*, *Brzydkie kaczątko*, *Królowa Śniegu*, *Krzesełwo*, *Calineczka*. W edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej tekstom baśniowym towarzyszy często muzyka i mnóstwo ilustracji.

Przed Andersenem baśnie w Danii tworzyli Adam Ochleschläger i folklorysta Mathias Winter, który – wzorując się na twórczości baśniowej niemieckich autorów, braci Jakuba i Wilhelma Grimmów – wydał w 1823 roku duńskie baśnie ludowe¹².

⁹ Postać dobrotliwej, mądrej kochającej babki przywołał Andersen m. in. na kartach baśni *Dziewczynka z zapalkami* i *Królowa Śniegu*.

¹⁰ *Encyklopedia szkolna. Literatura i nauka o języku*. Red. A. Z. Makowiecki. Warszawa 1995, s. 16.

¹¹ *Książka dziecięca w pracy nauczyciela przedszkola*. Red. G. Grabowska. Słupsk 1996, s. 366; Międzynarodowy Dzień Książki dla Dzieci obchodzony jest od 1967 roku. Każdego roku gospodarzem święta jest inny kraj. Polska była organizatorem święta w 1979 roku (strona internetowa www.bibliotekawszkole.pl).

¹² S. Kaszyński, M. Krzysztofiak, *Dzieje literatury duńskiej*. Poznań 1985, s. 105.

W Polsce pierwsze przekłady utworów Andersena ukazały się już w połowie XIX wieku – wiersz *Dziecko umierające* (1844) i *Szaty królewskie* (1852); drukowały je głównie czasopisma. Duży wybór pt. *Powiatki podług H. Ch. Andersena* pochodzi z 1890 roku, a w 1891 opublikowano zbiór *Powiatki i baśnie przerebione przez Marię Gruszecką*. Z kolei w 1899 roku ukazał się klasyczny już dziś wybór *Baśni* w tłumaczeniu Cecylii Niewiadomskiej. Jak wskazuje Grzegorz Leszczyński, pierwsze pełne wydanie polskie, *Zbiorowe wydanie Baśni Andersena* (t. 1–6, 1931) oraz wielokrotnie wznawiane *Baśnie* (t. 1–3, 1956)¹³ zawdzięczamy dwójce znakomitych tłumaczy – Stefanii Beylin i Jarosławowi Iwaszkiewiczowi. Ilustrował je wybitny malarz, grafik, rysownik, scenograf – Jan Marcin Szancer (1902–1973), który był artystą wszechstronnym. Baśnie Andersena są znane na całym świecie, stanowią najsłynniejszą książkę dla dzieci, doczekały się licznych adaptacji teatralnych, telewizyjnych i filmowych. Najbardziej znane są adaptacje baśni amerykańskiego reżysera i producenta Walta Disneya.

Andersen to niezwykle bogata osobowość twórcza: poeta, powieściopisarz, dramaturg, autor humoresek, wspomnień z podróży i własnej biografii, nade wszystko wielu zbiorów baśni, które nadal urzekają czytelników swoją mądrością i pięknem, humorem i optymizmem, ale także smutkiem, realiami życia obrazującymi codzienną egzystencję Duńczyków w XIX wieku oraz sposobami kreacji dziecięcych bohaterów.

Do podstawowych cech kompozycyjnych baśni zaliczamy: magiczność, fantastykę, antropomorfizację świata przyrody (jedną z najstarszych form baśni była baśń zwierzęca), operowanie kontrastem (mądry – głupi, bogaty – biedny, litościwy – okrutny, sprawiedliwy – niesprawiedliwy, silny – słaby, wysoki – niski) oraz szeregiem utartych konwencjonalnych motywów i wątków baśniowych, często o charakterze wędrównym¹⁴.

Jak pisze wybitny znawca literatury dziecięcej Jerzy Cieślowski, baśnie adresowane do dzieci łączą w sobie elementy baśni i bajki zwierzęcej, fantastyki i magiczności z symboliką zwierzęcą i dydaktyką¹⁵. Akcja baśni rozgrywa się wszędzie i nigdzie, nigdy i zawsze, dawno, dawno temu za lasami, za morzami, za wysokimi górami, owego czasu, w siedemdziesiątej siódmej krainie, ostatniego dnia starego roku, tak bardzo dawno temu, że nie pamiętają tego najstarsi ludzie.

Pierwszy sukces literacki osiągnął Andersen, publikując utwór poetycki *Umierające dziecko*. Wiersz ten stanowił prawdziwą rewolucję w literaturze światowej. Autor przemówił do czytelnika głosem dziecka i jako pierwszy w literaturze duńskiej

¹³ *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, dz. cyt., s. 30, Stefania Beylin (1900–1987) po studiach polonistycznych i germanistycznych, od 1927 roku doktor filozofii. W 1931 roku dokonała dla Mortkowicza przekładu *Baśni Andersena*; Jarosław Iwaszkiewicz (1894–1980) poeta, prozaik, tłumacz, eseista, dramaturg.

¹⁴ D. Żebrowska, *Hans Christian Andersen i jego świat wartości (refleksje nie tylko rocznicowe)*. [W:] *Dziecko – teksty – znaczenia. Konteksty edukacyjne i rozwojowe*. Pod red. A. Wasilewskiej. Gdańsk 2007, s. 35–48.

¹⁵ J. Cieślowski, *Literatura osobna*. Warszawa 1985, s. 75.

podjął temat śmierci dzieci. Utwór ten z całą pewnością godny jest przypomnienia, choćby z tej przyczyny, że sam poeta sytuuje siebie w roli podmiotu lirycznego:

Mamo, chciałbym już spać, jestem znużony,
Przy twoim sercu dobrze zasnąć by,
Obiecaj mi, że łez nie będziesz ronić,
Tak mi policzki palą twoje łzy.
Tutaj tak zimno, za oknem grzmi burza,
A w snach powraca najcudowniejszy czas,
Kiedy zmęczony już powieki mrużę,
Dobre anioły widzę wokół nas.

Czy widzisz tu przy mnie anioła, mammo?
Słuchaj, muzykę cudną dla mnie grał,
Ma białe piękne skrzydła, popatrz mammo,
Pewnie Bóg wszechmogący mu je dał;
W czerwień, róż, złoto oczy coś spowija,
To tamten anioł sypie kwietny pył!
Czy mnie też Bóg da skrzydła, póki żyję,
Czy też gdy, mammo, już nie będę żył?

Czemu tak mocno ściskasz moje dłonie,
Policzek wtulasz wciąż w policzek mój,
Choć mokry, przecież niby ogień płonie,
Mamo, do końca świata będę twój!
Tylko już nie płacz, żal mi serce toczy,
Gdy będziesz płakać, usłyszysz mój płacz,
Nie mam już siły, muszę zamknąć oczy –
Patrz, mammo! Anioł mnie całuje, patrz!¹⁶

Również baśnie twórcy *Calineczki* wniosły wiele nowych elementów do literatury. Marzyciel z Odense pierwszy „nadał” ludzką osobowość przedmiotom, tworząc takie baśnie, jak *Dzielny ołowiany żołnierz*, *Imbryk* czy *Latający kufer*.

Baśnie Andersena można określić mianem literackich arcydzieł; są istotnie wybitne, doskonałe, znakomite¹⁷. Ich wspólną cechą jest głęboki humanitaryzm

¹⁶ J. Wullschläger, *dz. cyt.*, wiersz *Umierające dziecko* w oryginale ukazał się drukiem we wrześniu 1827 roku w dzienniku „Kjøbenhavnsposten”, s. 94–95. W Meksyku jest Muzeum Śmierci – jedyne takie na świecie.

¹⁷ W Zakładzie Dydaktyki Języka Polskiego Uniwersytetu Gdańskiego powstały dwie prace napisane pod kierunkiem Danuty Żebrowskiej: A. Galka, *Baśnie Jana Christiana Andersena w polonistycznej edukacji szkolnej* (praca licencjacka obroniona w 2004 roku) i R. A. Gorczyca, *W kręgu arcydzieł H. Ch. Andersena* (praca magisterska obroniona w 2005 roku).

i wrażliwość na krzywdę, a nawet współczucie dla przedmiotów martwych, którym baśniopisarz, dzięki sile swojej twórczej wyobraźni, nadał cechy człowiecze¹⁸. Baśnie przedstawiają nie tylko wydarzenia z życia dziecięcych bohaterów, ale często występują w nich krasnoludki, rusałki, elfy, dobre i złe wróżki, czarownice, wiedźmy, królowie i królowe, księżniczki i księżęta, jak również zwierzęta, rośliny, a nawet kamienie czy kawałki lustra.

Zastosowanie kontrastu jako zasady kompozycyjnej pozwoliło Andersenowi we właściwy sposób uwypuklić uczuciowo te przeżycia i wartości, które są szczególnie cenne w budowaniu własnej osobowości i tożsamości. Ze spraw wychowawczych na pierwszy plan wysuwa się zasada pozbawionej wyjątków sprawiedliwości, która za dobre uczynki nagradza, a za złe karze. Nieodzownym elementem baśni jest jej fantastyczność, świadome pomieszczenie elementów świata rzeczywistego i transcendentalnego¹⁹.

Strona poznawcza baśni wiąże się ściśle z postaciami bohaterów i bliskim im światem wartości. Ich charakterystyczną cechą jest na ogół to, że nie są bierni. Przywołajmy kilka przykładowych tytułów: *Królowa Śniegu*, *Dziki łabędzie*, *Brzydkie kaczątko*, *Słowik*. Bierność i lenistwo stanowią przedmiot kpiny, a aktywność, pracowitość, pomysłowość i zaskakująca przedsiębiorczość stanowią ich immanentną cechę²⁰. Baśniowi bohaterowie pokonują wiele trudności, walczą z przeszkodami, ostatecznie zwyciężają siłą charakteru, wytrwałością, pomysłowością i dobrocią serca. Pierwszy szereg wartości stanowią prawda, dobro, piękno, drugi zaś – miłość, sprawiedliwość, wiara, nadzieja, przyjaźń, solidarność, mądrość. I chociaż nie wszystkie baśnie Andersena mają optymistyczne zakończenie (np. *Dziewczynka z zapalkami*), to jest ono dominujące. Twórczość literacka słowika z Fionii (jedno z określeń Andersena) zaliczona została do nurtu tzw. realizmu poetyckiego; w jego baśniach występują bowiem pierwiastki romantyczne i realistyczne²¹. Twórcę z Odense zalicza się także do grupy pisarzy chrześcijańskich.

Baśnie Hansa Christiana Andersena są epickimi tekstami wielowymiarowymi; stanowią one dla dziecięcych czytelników pierwszą szkołę filozoficznego myślenia. Stawiają pytania o sens ludzkiego życia, o zasady moralne, o świat wartości, dążenia i aspiracje. Podkreślają, że postawione sobie cele i sukcesy osiągamy tylko wówczas, gdy jesteśmy aktywni, podejmujemy kolejne próby realizacji zamierzeń, nie godzimy się na bierność, cierpienie, a w swoich dążeniach do osiągnięcia założonych celów i sprostanania życiowym wyzwaniom szukamy sprzymierzeńców, przyjaciół.

¹⁸ J. Ch. Andersen, *Baśnie*. Tłum. S. Beylin i S. Sawicki. Warszawa 1987, s. 24.

¹⁹ D. Simonides, *Fantastyka baśni i innych tekstów folklorystycznych w życiu dziecka*. [W:] S. Frycie, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945–1970*. Warszawa 1982, t. 2, s. 332.

²⁰ Tamże, s. 338.

²¹ S. Kaszyński, M. Krzysztofiak, *Dzieje literatury duńskiej*. Poznań 1985, s. 105.

Każdy rozwój – ludzi, społeczeństw, narodów – oznacza zmianę zarówno ilościową, jak i jakościową. I tak baśń *Calineczka* (1835)²² opowiada historię dziewczynki, która przyszła na świat z ziarenka jęczmienia podarowanego przez wróżkę kobiecie gorąco pragnącej dziecka. Z zasadzonego ziarenka wyrósł piękny tulipan, a z jego wnętrza wyłoniła się śliczna mała dziewczynka – wysokości 2,5 cm. Kobieta nazwała ją Calineczką, gdyż według angielskich miar długości – miała 1 cal.

Calineczka przeżyła wiele przygód. Jest to baśń pogodna, z *happy endem*. Jej wymowa edukacyjna jest bezsporna. Baśń opowiada o tym, jak bohaterka usamodzielnia się, poznaje smak wolności i przyjaźni, dokonuje własnych wyborów; z biernej odrobinki staje się postacią aktywną, opiekuńczą, uczynną. Uratowała na przykład jaskółkę przed zamrożeniem, a ta w rewanżu – w poczuciu wdzięczności – zabrała ją do królestwa kwiatów, w którym Calineczka poznała i poślubiła księcia elfów. Tym sposobem została królową duszków kwiatowych²³. Zakochany król nadał jej imię Maja. Calineczka uosabia wszystkie najlepsze cechy, jakimi powinny się odznaczać młode dziewczęta i kobiety (choć nie tylko one), a mianowicie: delikatność, dobroć, pracowitość, uczynność, wrażliwość, wdzięczność, współczucie. Baśń o Calineczce znana jest dzieciom na całym świecie. W Polsce wznawiana była pod różnymi tytułami, m.in.: *Calinka* (1859), *Calóweczka* (1892), *Malutka* (1898), *Dziecię elfów* (1899), *Maleństwo* (1902), *Kruszynka Maja* (1931), *Palusia* (1938), *Odrobinka* (1946). Baśń ponadto wielokrotnie była adaptowana na scenę, powstał też japoński film animowany w reżyserii Yugi Serikawy pt. *Przygody Calineczki* (1975)²⁴.

Lektura baśni Andersena uzmysławia uczniom problemy, z którymi przyjdzie im się zmierzyć w codziennym życiu: będą doznawać przyjaźni (i jej braku), trudu istnienia, życzliwości, sympatii, miłości, bólu, cierpienia, przemijania, śmierci. O twórcy *Krzesiwa* powiedzieć możemy, przywołując słowa znakomitego pisarza francuskiego, jakim jest Anatol France (1844–1924), członek Akademii Francuskiej, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie literatury z 1921 roku: „obwieszczono mi, że w sprawach tego świata lepszy przypadnie mi udział i że łaskawa natura udzieliła mi najcenniejszego ze swych darów, daru marzenia”²⁵.

Istotnie, natura obdarzyła obu pisarzy bardzo bogatą wyobraźnią i całym wachlarzem marzeń. Andersenowi pozwoliło to stworzyć baśnie o nieprzemijających wartościach. Począwszy od 1956 roku, najwybitniejszym artystom tworzącym utwory dla dzieci i młodzieży przyznawany jest Medal im. Hansa Christiana Andersena, zwany Małym Noblem. Tę najbardziej prestiżową nagrodę przyznaje

²² Tytuł oryginalny *Tommelise*.

²³ *Mądrość bajek. Kobieta-maskotka*, wywiad z K. Miller przeprowadziła T. Cichocka. „Zwierciadło” 2005, nr 10, s. 68–71.

²⁴ B. T., *Calineczka*. [W:] *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*. Wrocław 2002, s. 59.

W grudniu 2007 roku na polskim rynku prasowym adresowanym do dzieci ukazał się nowy, bogato ilustrowany miesięcznik pt. „Pszczółka Maja i Przyjaciół”; siedziba redakcji znajduje się we Wrocławiu. Miesięcznik w tytule wykorzystuje imię Calineczki – Maja.

²⁵ S. Wortman, *Baśń w literaturze i życiu dziecka. Co i jak opowiadać?* Warszawa 1958, s. 5.

– co dwa lata – IBBY (International Board on Books for Young People). Instytucję tę założyła w 1953 roku niemiecka dziennikarka Jelli Leppman (1891–1970); służy ona pogłębianiu międzynarodowego porozumienia w sprawach dotyczących twórczości dla dzieci i młodzieży. Organizacja ta ma w wielu krajach swoje narodowe sekcje. Polska sekcja IBBY działa od 1973 roku i przyjęła nazwę Polski Komitet Przyjaciół Książki dla Dzieci. IBBY ma swoją stałą siedzibę w Szwajcarii. Główne nagrody, zwane Medalami, otrzymują wybitni współcześni autorzy, od 1996 roku także ilustratorzy, a od 1978 – tłumacze²⁶. Od 1979 roku – co dwa lata – z inicjatywy Polskiej Sekcji przyznawana jest Międzynarodowa Nagroda Literacka im. Janusza Korczaka²⁷, ustanowiona w roku 1978, w setną rocznicę urodzin znakomitego pisarza i pedagoga.

Artyzm baśni Andersena, ich walory poznawcze i wychowawcze doceniają nie tylko historycy i krytycy literatury, pedagodzy, psychologzy, rodzice oraz dziecięcy czytelnicy, ale również współcześni poeci polscy. Oto kilka wybranych wierszy, które powstały w hołdzie duńskiemu baśniopisarzowi. Jako pierwszy przytaczamy utwór księdza katolickiego i równocześnie poety Jana Twardowskiego (zmarłego w 2006 roku) *Powrót Andersena* (1937 rok):

Cienie nieśli na rękach
długie włosy umarłych
furgot płaszców barwił ich z daleka
późny zachód maszty pozapalał
jak pochodnie w twarze uśpionych
zawsze Bałtyk odbiega na północ
okrętami głębiej wodę świecąc
ponad miastem gwiazd złociste rżysko
ptaki dzwonów rwą się w wieżach gniazdach snów –
pokój
stół
noc w oknach tak nisko

lamp gasnących w nocy jasny węzeł
ciężkie liście podniesionych powiek
taką porą przyszedł Andersen
w snach najdalszych spokojny człowiek
o uśmiechnięci
na okrętach kołyszącej się Danii²⁸.

²⁶ *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej, dz. cyt.*, s. 155.

²⁷ Tamże, s. 244–246.

²⁸ *Śpieszmy się kochać ludzi, tak szybko odchodzą. Wiersze ks. Jana Twardowskiego*. Wybór i oprac. A. Iwanowska. Warszawa 1999, s. 11.

Zauroczenie baśniami Andersena widoczne jest również w wierszu *Modlitwa* tego samego autora:

Święta dziewczynko z zapalkami
chroni nas przed staruchami
co płaczą że wszędzie zło
martwią się że nas okłamują
nie mówiąc nam o tym²⁹.

Współczesne poetki: Wanda Chotomska, Joanna Kulmowa i Emilia Waśniowska również napisały wiersze poświęcone Andersenowi.

Joanna Kulmowa – poetka, dramaturg, prozaik, satyryk – jest autorką wiersza *List do Andersena*:

Ja dziękuję panu
panie Janie Christianie
za to bardzo dziecinne bajanie.
Za kominiarczyka, co się kochał w pasterce.
Za słowika –
że miał żywe serce.
Za szkiełko Królowej Śniegu.
I za smutny los żołnierzyka cynowego.
Za księżniczkę na ziarnku grochu.
Za cień,
który trwa przy mnie wszędzie.
I za każde brzydkie kaczątko,
co wie teraz,
że łabędziem
będzie.

Emilia Waśniowska, poetka i autorka opowiadań dla dzieci, napisała wiersz *Modlitwa za Hansa Christiana Andersena*:

Przychodzę do Ciebie
i modłę się, Panie,
nie zapomnij w niebie
o Hansie Christianie.
Przygarnij Andersena
bliziutko do siebie

²⁹ Ks. J. Twardowski, *Ile słońca w słoneczniku, powiedz, drogi mój chłopczyku. Wiersze (1986–1988)*. Warszawa 2000, t. II, s. 99.

i znajdź trochę miejsca
w nieskończonym niebie
dla żołnierza z ołowiu
i jego tancerki,
dla brzydkiego kaczątka,
dla Kaja i Gerdy.
Dziewczynce z zapałkami
ogrzej zmarznięte dłonie.
Daj jej, Boże, dom ciepły,
w którym kominek płonie.
Nie pozwól by ziarno grochu
sprawiało księżniczce ból.
I niech się już nie ośmiesza
przed ludem nagi król.
Znajdź, Boże, trochę miejsca
w tajemnych zaświatach
dla pana Andersena
i dla jego świata.

A oto wiersz Wandy Chotomskiej (ur. 1929), poetki, prozaika, dziennikarki, autorki utworów scenicznych, audycji radiowych i telewizyjnych (m. in. o Jacku i Agatce), tekstów piosenek i książek dla dzieci, zatytułowany *Dzień dobry, Panie Andersenie*:

Było brzydkie kaczątko,
najsmutniejsze z kaczątek,
zahukane, malutkie i słabe,
dokuczali mu wszyscy
i nikt o tym nie wiedział,
że z kaczątka narodzi się
łabędź.
Dzień dobry, Panie
Andersenie,
Pan daleko pośród gwiazd,
a tutaj rośnie pokolenie
i to pytanie zadać czas:
– A co z nas będzie?
Co z nas będzie?
Czy w srebrne pióra
dmuchnie wiatr?
Czy wyrośniemy na łabędzie
jak to kaczątko z dawnych
lat?

jeszcze pióra za małe,
jeszcze łabędź nie gotów do
lotu.
Ej, kacząta, słyszycie?
Pan Andersen w nas wierzy,
nie możemy mu sprawić
zawodu.
Dzień dobry, Panie
Andersenie,
my nie rzucamy słów na
wiatr,
będziemy starać się
codziennie,
żeby łabędzie ujrzały świat.
Pan wie, co będzie,
co z nas będzie,
i już niedługo przyjdzie
czas,
że wyrośniemy na łabędzie
i pofruniemy aż do gwiazd³⁰.

Chciałabym przytoczyć również wiersz Józefa Ratajczaka *Podśluchane w bajkach Andersena*, który podkreśla urok baśni duńskiego twórcy.

Gdybym miał czarodziejskie krzesiwo,
Jak Andersen, tego jestem pewien,
pojąłbym zaraz za żonę z baśni jakąś królową.
I pies by mi wiernie służył o ślepiach jak młyńskie koła.
Och, jeśli tylko zechcecie, to i psa tu przywołam.
A ja usiądę na krześle z królową swą, jak na tronie
i w sen jak w baśń opuszczę oczy czytaniem znużone.
Wtedy w tulipanie zamieszkać jak Calineczka,
z ołowianym żołnierzem odbędę dalekie podróże,
na wyspie nieznanej popłynę do morskiego kraju,
gdym wypę mi bajka wywróży.
A najchętniej i najdłużej pozostanę pośród ptaków i drzew,
wśród kwiatów, które pod moim okiem wyrosną
i już do lata zacznę tęsknić, aż liście przebiją znów śnieg,
by zazielenić się wiosną³¹.

³⁰ Strona internetowa www.bibliotekawskole.pl; A. Horodecka, *Dzień dobry, Panie Andersenie*. „Płomyk” 1995, nr 4, s. 8–9.

³¹ Strona internetowa www.bibliotekawskole.pl.

Próba podsumowania

Hans Christian Andersen jest pisarzem uniwersalnym. Jego baśnie skierowane są zarówno do czytelników dorosłych, jak i dzieci³². Często spotykamy się z opinią, że utwory autora *Calineczki* to lektura trudna w odbiorze dla młodego czytelnika, jednakże pamiętać należy, że baśnie – jak każda wielka literatura – są tekstami wielowarstwowymi, że sygnalizowane w nich problemy mogą i powinny być odbierane na wielu poziomach³³. Małe dzieci zwrócą uwagę na zawartość fabularną baśni i towarzyszące im ilustracje, starsze próbować będą dostrzec przebieg zdarzeń, sytuacje, bohaterów i towarzyszące im przeżycia, z kolei dojrzały, wyrobiony czytelnik odbierze całe bogactwo wartości poznawczych i wychowawczych, uwarunkowania społeczne, psychologiczne, wymowę filozoficzną i moralną baśniowych utworów³⁴.

Hans Christian Andersen był człowiekiem trzech wymiarów czasowych – przeszłości, terażniejszości i przyszłości. Baśnie zapewniły pisarzowi nieśmiertelność, wprowadziły go na dwór królewski, przemieniły z brzydkiego kaczątka we wspaniałego łabędzia³⁵. Godna ponownego podkreślenia jest rola tłumaczy twórczości baśniopisarza duńskiego na język polski. Najbardziej zasłużonymi translatorami są: Stefania Beylin i Jarosław Iwaszkiewicz, Franciszek Mirandola, Stanisław Sawicki, Władysław Syrokomla. Polskie wydania *Baśni* Andersena mają niezwykle staranną szatę graficzną. Ilustrowali je między innymi tacy znakomici graficy, jak Jan Marcin Szancer, Marian Walentynowicz, Jan Grabiński, Zbigniew Rychlicki, Jarosław Srokowski, Olga Siemaszko, Konstanty Sopoćko, Marek Szyszko, Janusz Oblucki, Janusz Stanny i Andrzej Strumiłło.

Andersen na kartach swoich baśni powołał „do życia” wielu bohaterów; są wśród nich postacie pozytywne i negatywne, ptaki, zabawki i różne przedmioty ożywione w roli bohaterów. Baśniopisarz obdarzył ich niezwykłą wrażliwością (sam bowiem zawsze był człowiekiem i twórcą ogromnie wrażliwym na dziecięcą niedolę, piękno świata, magię tańca, teatru, śpiewu).

Wśród bohaterów ze świata zwierząt wyróżniają się zwłaszcza ptaki: brzydkie kaczątko, słowik, jaskółka, łabędzie.

Nie wiemy dokładnie, ile baśni napisał Andersen. Pewne jest, że zawierają one głęboki sens humanistyczny i mają uniwersalną, ponadczasową wartość. Przez zaczarowany świat roślin i zwierząt, dobrych i złych duchów, ożywionych przedmiotów codziennego użytku (imbryk, igła, choinka) ukazują ludzkie problemy i charaktery. W niezwykły, magiczny sposób baśnie (a właściwie ich narratorzy) opowiadają o najważniejszych dla człowieka sprawach, o dylematach

³² M. Ziółkowska-Sobecka, *Trudne baśnie...*, dz. cyt.

³³ Tamże, s. 139.

³⁴ Tamże.

³⁵ D. Świerczyńska-Jelonek, *Z rzeczywistości wyrastają najpiękniejsze baśnie – O Janie Christianie Andersenie i jego baśniach*. „Życie Szkoły” 1987, nr 1.

życia, wdzięczności, niegodziwości, przyjaźni i miłości, ludzkich tęsknotach i marzeniach, o pięknie świata, przemijaniu i o nieuchronności śmierci. Andersen w niepowtarzalny sposób potrafił łączyć fantazję z rzeczywistością, przeplatać wzajemnie, „rozpinając nad wszystkim czarodziejski welon poezji”³⁶.

Baśnie Andersena przetłumaczone zostały prawie na wszystkie języki świata. Pod względem liczby przekładów i nakładów ustępują tylko Biblii.

Podsumowując rozważania dotyczące walorów poznawczych i wychowawczych baśni Andersena, pragnę podkreślić, że baśnie towarzyszą nam przez całe życie, dostarczają radości, odprężenia, ukazują relacje z innymi ludźmi, kształtując naszą osobowość, wskazują na potrzebę istnienia właściwych więzi interpersonalnych.

Oto jak polskie dzieci wyraziły swoją miłość do duńskiego baśniopisarza na łamach czasopisma „Płomyczek” w *Liście dzieci do pana Andersena*:

Kochany panie Andersenie, kiedy czytamy pana baśnie,
to w najchmurniejsze, najsmutniejsze dni staje się wkoło jaśniej.
Z brzydkim kaczątkiem w dal patrzymy za lecącymi łabędziami,
Dłonie grzejemy przemarznęte z dziewczynką z zapalnikami,
Cierpimy, gdy z miłości ginie dzielny żołnierz ołowiany.
Ileż na kartki pana książek zostało przez nas łez wylanych
Ileż uśmiechów w nich zostało, tak jasnych jak promyk słońca.
Te najpiękniejsze baśnie świata czytać chciałoby się bez końca³⁷.

Oddajmy na zakończenie rozważań głos wybitnej znawczyni literatury dziecięcej i młodzieżowej w Polsce – Krystynie Kulickowskiej (1912–1986), która tak wyraziła swoją fascynację światem baśni Hansa Christiana Andersena:

Każdy nosi w sobie jakąś
Andersenowską bajkę, która
tak zachwycała go w
dzieciństwie, że nie może
zapomnieć tego wstrząsu,
bajkę, która urosła wraz z
nim, odkrywając coraz bliższe w miarę
dojrzewania, warstwy³⁸.

Andersena kochają wszyscy – i dzieci, i dorośli na całym świecie, wszędzie tam, gdzie kocha się stokrotki, słowiki, róże, łabędzie i motyle³⁹.

³⁶ J. Ch. Andersen, *Baśnie*. Tłum. S. Beylin i S. Sawicki. Warszawa 1987, s. 25.

³⁷ *List dzieci do pana Andersena*. „Płomyczek” 1980, nr 7.

³⁸ Strona internetowa www.bibliotekawskole.pl.

³⁹ Tamże.

Z uwagi na wybitne wartości poznawcze, literackie i wychowawcze utworów Andersena stałe zainteresowanie jego osobą i dziełami jest w pełni zrozumiałe; pisarz ten zdobył światową sławę oraz uznanie, jego twórczość zwycięsko opiera się upływowi czasu, a baśnie prowadzą czytelników nieustannie ku wartościom, które czynią człowieka dobrym, pięknym i żyjącym w prawdzie⁴⁰.

Bibliografia (wybór)

- Andersen H. Ch., *Baśnie*. Przeł. S. Beylin. Wstęp A. Mińska. Warszawa: Nasza Księgarnia 1979.
- Andersen H. Ch., *Najpiękniejsze baśnie*. Warszawa: Świat Książki [b.r.].
- Andersen H. Ch., *Autobiografia. Baśń mojego życia*. Przeł. I. Chamska. Łódź: Ravi 2003.
- Bachelard G., *Poetyka marzenia*. Przeł. I. Brogowski. Gdańsk: Słowo – Obraz – Terytoria 1998.
- Baluch A., *Dziecko i świat przedstawiony, czyli tajemnice dziecięcej lektury*. Warszawa: NK 1987.
- Baluch A., *Książka jest światem. O literaturze dla dzieci małych oraz dla dzieci starszych i nastolatków*. Kraków: Universitas 2005.
- Bernstein B., *Odtwarzanie kultury*. Warszawa: PIW 1990.
- Bettelheim B., *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*. Przeł. i przedmową opatrzyła D. Danek. Warszawa: PIW 1985, t. I.
- Brzozowska Z., *Andersen w Polsce. Historia recepcji wydawniczej*. Wrocław: Ossolineum 1970.
- Cieślakowski J., *Literatura osobna*. Warszawa: NK 1985.
- Dymara B., *Dziecko w świecie marzeń*. Kraków: Impuls 1996.
- Frycie S., *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945–1970*. Warszawa: WSiP 1982.
- Gajda J., *Wartości w życiu człowieka*. Lublin: Wyd. UMCS 1997.
- Gołaszewska M., *Istota i istnienie wartości*. Warszawa: PWN 1990.
- Gołaszewska M., *Szkic o dziecięcej naiwności*. [W:] *Wartości w świecie dziecka i sztuki dla dziecka*. Red. M. Tyszkowa, B. Żurkowski. Warszawa–Poznań: PWN 1984.
- Jurkowska M., *Podróże po krainie baśni*. „Twórczość” 1995, nr 4.
- Kaszyński S., Krzysztofiak M., *Dzieje literatury duńskiej*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM 1985.
- Książka dziecięca w pracy nauczyciela przedszkola*. Red. G. Grabowska. Słupsk: Instytut Pedagogiki, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku 1996.
- Kuliczowska K., *W świecie prozy dla dzieci*. Warszawa: NK 1983.
- Kurecka M., *Jan Christian Andersen*. Warszawa: PIW 1965.
- Lewińska T., *Hans Christian Andersen i jego muzeum w Odense w Danii*. „Wychowanie w Przedszkolu” 1995, nr 3.
- Ługowska J., *Bajka w literaturze dziecięcej*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza 1988.

⁴⁰ Patrz: S. Skrzypiec, *Wychowanie a biologiczne dziedzictwo człowieka*. Gdańsk 1999, s. 8.

- Matuszewski I., *Wartości moralne bajek i ich miejsce w edukacji wczesnoszkolnej*. „Biblioteka w szkole” 1999, nr 3.
- Milska A., *Dzieje życia Jana Christiana Andersena*. Warszawa: NK 1986.
- Papuzińska J., *Inicjacje literackie. Problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*. Warszawa: WSiP 1981.
- Propp W., *Morfologia bajki*. „Pamiętnik Literacki” 1968, z. 4.
- Puzynina J., *Język wartości*. Warszawa: PWN 1992.
- Puzynina J., *Słowo – dar, który można zmarnować lub pomnożyć*. „Polonistyka” 1994, nr 7.
- Ratyńska H., *Literatura dziecięca w pracy przedszkola*. Warszawa: WSiP 1976.
- Sikucińska D., *O baśniach Andersena*. „Życie Szkoły” 2003, nr 3.
- Sochańska B., *Andersen znany i nieznan*. „Wychowanie w Przedszkolu” 2005, nr 7.
- Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*. Red. B. Tylicka, G. Leszczyński. Wrocław: Wydawnictwo Ossolińskich 2002.
- Słownik pisarzy skandynawskich*. Red. Z. Ciesielski. Warszawa: Wiedza Powszechna 1991.
- Słownik pisarzy świata*. Red. J. Maślanka. Kraków: Zielona Sowa 2004.
- Spółczeństwo – opieka – wychowanie*. Red. J. Żebrowski. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2004.
- Śpieszmy się kochać ludzi, tak szybko odchodzą*. Wiersze ks. Jana Twardowskiego. Warszawa: PWN 1999.
- Świerczyńska-Jelonek D., *Z rzeczywistości wyrastają najpiękniejsze baśnie. O Janie Christianie Andersenie i jego baśniach*. „Życie Szkoły” 1987, nr 1.
- Twardowski J., *Ile słońca w słończniku, powiedz, drogi mój chłopczyku*. Wiersze (1986–1988). Warszawa: Wyd. Archidiecezji Warszawskiej 2000, t. II.
- Wortman S., *Baśń w literaturze i w życiu dziecka. Co i jak opowiadać?* Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich 1958.
- Ziółkowska-Sobecka M., *Trudne baśnie*. „Brzydkie kaczątko” H. Ch. Andersena. „Życie Szkoły” 1995, nr 3.
- Ziółkowska-Sobecka M., *Hans Christian Andersen*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej 2001.
- Żebrowska D., *Hans Christian Andersen i jego świat wartości. Refleksje nie tylko rocznicowe*. [W:] *Dziecko – teksty – znaczenia. Konteksty edukacyjne i rozwojowe*. Red. A. Wasilewska. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2007.
- Żebrowski J., *Z badań nad uczestnictwem w kulturze*. Warszawa 1976.
- Żuchowska W., *Oswajanie ze sztuką słowa. Początki edukacji literackiej*. Warszawa: WSiP 1992.
- Żygulski Z., *Jan Christian Andersen bajkopisarz duński*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1956.

Summary

Cognitive and educational values in Hans Christian Andersen's fables

The article discusses the universal values of Hans Christian Andersen fables focusing especially on their cognitive and education values. It is comprised of four parts: introductory notes, Andersen's life and work, cognitive and educational values in selected fables and finally an attempt at summarizing the discussion.

A thorough bibliography concludes the author's deliberations on the subject.